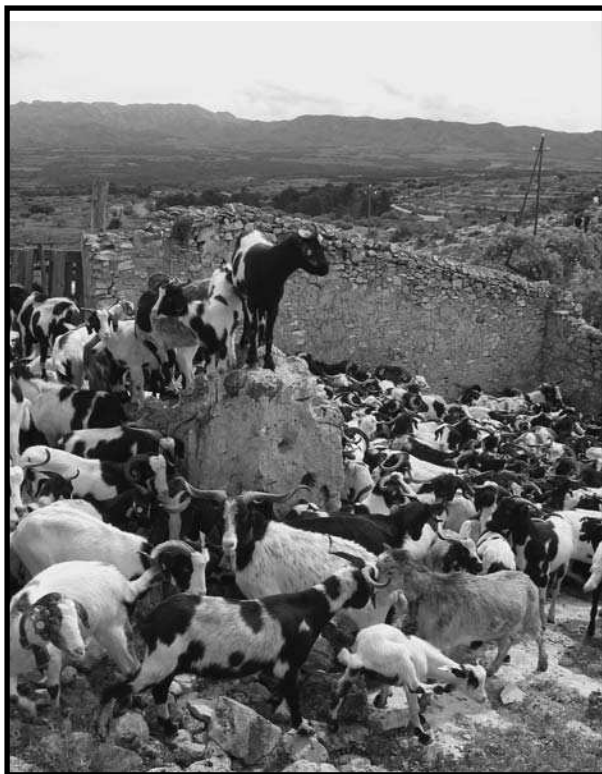

RAMADERIA I PASTORS A MONTSANT

Albert Margalef*

SALVADOR PALOMAR

Cabres de Rasquera, dins el corral.

La serra de Montsant, a la comarca del Priorat, ha estat des de temps antics un paisatge que s'ha configurat com a fruit de la relació de l'ésser humà amb el medi, un paisatge que és testimoni de les formes de vida, l'activitat quotidiana, l'ús i l'aprofitament dels recursos que al llarg dels anys s'ha produït a la muntanya. Juntament amb l'agricultura, Montsant ha estat també territori de pràctica ramadera, com bé ho han fixat alguns topònims que fan referència a aquesta activitat, com la Carrerada a Cabassers, els Bassis del Boter o les Pletes a la Morera...

La presència de bestiar salvatge, ja siguin cérvols, cabirols, cabres, etc., ha propiciat que s'hi poguessin establir, en major o menor mesura, petits nuclis de població que aprofitaven la carn d'aquests animals com a font d'aliment, la seva pell com a

vestit, els seus ossos com a eines, etc. Aquesta presència també s'ha constatat en diversos jaciments arqueològics de poblacions com Margalef i Ulldemolins o a partir de la trobada de pintures del paleolític, on la representació de cèrvids i càprids és evident en indrets com l'abric del Filador a Margalef o l'abric del barranc dels Bassots a Cabassers.

Durant l'època medieval, s'hi documenta l'explotació ramadera, criant-s'hi antigament ramats de bestiar oví i porcí, ja que el cabrum ocasionava bastants problemes i queixes, com recullen les ordinacions de les viles des dels segles XIII i XIV. També havia existit ramaderia equina vinculada a la Cartoixa d'Escaladei, que va suposar una bona font d'ingressos per a l'economia cartoixana, especialment durant els segles XVI i XVII. Més recentment, però, el bestiar oví

fou, i és encara en l'actualitat, el més tractat en el territori, sent la raça actual una mescla de les que havien existit a casa nostra, com la xisqueta i la ripollesa, anomenada en alguns pobles veïns com a serraneta, amb alguna raça procedent d'Aragó, com la paloma, i barrejades amb ovelles castellanes que foren introduïdes per millorar el rendiment en canal dels corders.

Depenent del sexe i l'edat de les ovelles trobem que el bestiar rep diferents noms. Així, l'ovella mascle nascuda en el present any pren el nom de *corder*, mentre que la femella, el de *cordera*; tota la cria d'una temporada s'anomena *corderada*. La femella destinada a la cria continuava rebent el nom de *cordera* durant tot el seu primer any de vida, però un cop feia els dos anys passava a dir-se *borrega*, *primala* als tres anys i ovella a partir dels quatre. Les ovelles que no estaven prenyades rebien el nom de *forres* o *fores*, encara que també se les anomenava buides; les ovelles prenyades prenién aquest nom o el de *corregudes*. Si per algun motiu n'hi havia alguna d'estèril, s'anomenava *matxorra*. Quant als mascles adults destinats a la reproducció, rebien el nom de *marrà* o *mardà*.

Pel que fa al bestiar caprí hi trobem diverses races. Una, d'exemplars de mida mitjana, de pelatge negre-caoba, sense banyes, és a dir, motxes —a excepció d'alguns mascles—, i les femelles amb unes bones aptituds lleteres, que amb els anys va anar desapareixent, fins al punt de quedar-ne només algun exemplar viu i bastant barrejat amb altres races (com la maellana i la murciano-granadina, arran de la immigració procedent del sud de l'Estat espanyol), en algun petit ramat d'autoconsum.

L'altra raça present és l'anomenada cabra blanca de Rasquera, l'única raça de cabra que és autòctona de Catalunya, encara que entre la gent del territori era anomenada *cabra de monte* o *montesa* per distingir-la de la de llet.

També les cabres reben diferents noms depenent del sexe i l'edat. En nàixer prenen el nom genèric de *cabrit*, però per diferenciar-los, al mascle se l'anomena *segall*, mentre que a la femella, *segalla*; i, indistintament, mentre mamen, *lexal*. Quant al conjunt de mascles venuts, s'anomena *segallada*, els quals són castrats entre els cinc i sis mesos d'edat, fet pel qual també reben el nom de *caponats*. Si no eren venuts i romanien en el ramat uns cinc o sis anys, fins aconseguir un pes de quaranta o cinquanta quilos en canal, reben el nom de *crestó*. Els mascles no capats, és a dir, *enters*, reben, a l'edat adulta, el nom de *boc*. Les femelles continuaven rebent el nom de *segalla* fins a l'any d'edat, quan prenen el nom de *primala*; des del segon any, el de *terçada*; i el de *cabra* a partir dels tres.

RAMADERIA DE PROXIMITAT

La ramaderia de proximitat era practicada per la gent dels pobles veïns, que majoritàriament duia ramats d'ovella i alguna cabra de llet. Normalment solien brandar per davall de la serra, especialment els mesos hivernals degut al fred estacional, mentre que a l'estiu i en èpoques més recents, com a conseqüència d'un major nombre de ramats, havien de fer alguna escapada cap dalt a Montsant, ja que les terres de cultiu per on pasturaven habitualment no oferien prou aliment per al bestiar. A diferència dels pastors forans, però, acostumaven a pernoctar a casa.

Existia el costum que moltes famílies oferissin diàriament als pastors les cabres de llet que tenien per a l'autoconsum domèstic —normalment una o dues i gairebé mai més de mitja dotzena— a canvi que el ramat sencer del pastor pogués pas-

turar per les seves finques. En contrapartida, el pastor donava molts cops, a canvi del pasturatge, una part dels fems del animals als amos de les cabres de llet. Per poder pasturar pels terrenys dels pagesos que no tenien cabres lleteres, els pastors solien llogar les finques a tractes: a un li daven, com ja hem dit, fems; a un altre, llana; a l'altre, carn o llet, etc., no havent de pagar així en metàl·lic el lloguer i tenint una major superfície per on poder pasturar.

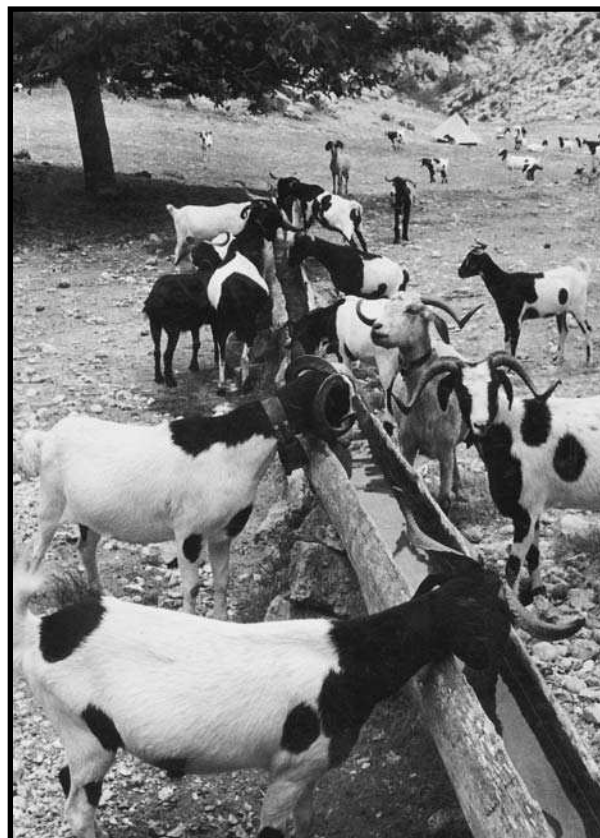
Paral·lela a l'activitat agrícola, als masos de dalt de Montsant va existir un reduït nombre de cabres i/o ovelles que proveïen la família de llet i carn necessària per a l'alimentació. A Masdèu, als anys trenta del segle XX, la família que vivia al mas tenia ramats de volum considerable i en venien els crestons. També al mas de Forçans, durant la dècada de 1950, s'hi van criar cabres que es tancaven al mateix mas, i al mas del Tancat, juntament amb la família que es féu càrrec del mas a finals dels anys cinquanta hi cohabitava un pastor que s'encarregà d'un ramat d'ovelles, propietat també de cal Fària. En canvi, el mas de la Canaleta, a la dècada de 1940, va funcionar com a tancat de les cabres

que anaven a pasturar a Montsant i que provenien de les terres de l'Ebre. També al mas Blanc, al de Sant Antoni i, a més altitud, al mas de l'Estrem, aleshores ja deshabitats, alguns pastors transhumants acostumaven a allotjar-s'hi i a tancar-hi el bestiar.

RAMADERIA TRANSHUMANT

Quant als ramats transhumants, Montsant ha estat un indret on la presència de bestiar de pas ha estat prou important per trobar-se en una zona de riquesa vegetal apta per a pastures d'estiu, com podem llegir en el llibre *Primer Instituto de la sagrada religion de la Cartuxa*, de 1792, on trobem que, quan parla del paratge on hi ha erigida l'ermita de la Mare de Déu de Montsant, diu:

A la parte de Mediodia, subiendo à esta Hermita, se mira un hermoso bosque, vestido de robles de Flandes, lleno de yervas medicinales, que no solo abastece la botica de la Casa, sino tambien las ciudades y lugares vecinos de aquellas comarcas con gran abundancia. Si todo el monte correspondiera à este pedazo, fuera de gran utilidad y conveniencia por los pastos que hubiera para los ganados.

ARXIU CARRUTXA/CEDIDA PER LA FAMILIA FARNÓS

Cabres del pastor lo Ninyo abeurant als bassis del clot de Cirex, cap a 1950.

Pastor al mas del Lluc.

Fins i tot ha estat apte en èpoques de sequera i escassetat d'aigua, com fa esment una part d'un text del segle XVII on explica la cura que tenia la Cartoixa de la seva euguasseria:

[...] que procuren ferles pujar a la muntanya. Y sempre que pujan las eguas a la muntanya per esta terra hi haurà penúria de aygues y herbes, fassen pujar los mulats a la muntanya, perquè ací se gastarien y de allà ne baixen bons, y bon pèl, y vistosos per à vendre [...] .

També ha estat important per estar situat en un punt estratègic entre l'interior del país i la costa. Això ha fet que es trobi tot envoltat de carrerades i camins, com el camí ral de Reus a Lleida, on conflüia el de Prades a l'altura dels Hostalets d'Albarca, o el propi, també ral, que unia Escaladei amb Ulldemolins, conegut com a camí dels Cartoixans. En trobem d'altres d'abast més llarg, com el que provinent de l'Aragó creuava l'Ebre a Mequinensa, seguia cap a Maials, Llardecans, la Granadella, Ulldemolins i Prades, o un altre que des de la Fatarella (Terra Alta), creuava l'Ebre per Móra, passava per Falset, pujava cap a Prades, i des d'allí cap a la Conca de Barberà (Vilà).

A la part occidental de Montsant trobem altres camins rals, com el procedent de Garcia, a l'Ebre, que, passant prop del Lloar, a la Vilella Baixa entroncava amb el provi-

nent de Montblanc, Prades, la Morera i Cartoixa, dirigint-se posteriorment vers el Coll Empedrat, per damunt del pas de l'Estret, ja al terme de Cabassers, i seguint riu amunt fins al Molí del Moliner i el Pont Vell, per enfilarse pel pla de les Vinyes cap a la serra de Gorrapte, ja a la Palma d'Ebre, on es dirigia a l'Urgell tot passant pel Soleràs, l'Albagés i Artesa fins a entroncar amb la ruta de Barcelona a Lleida. O un altre que, procedent de Reus i la Morera, passava pel coll de les Barraques o de les Soquetes, s'enfilava pel grau del Caixer, i pel racó de l'Amigó i les llieres de l'Abella s'adreçava cap al mas del Serrador, des d'on es dirigia a la Bisbal de Falset.

Cal esmentar encara la Carrejada, antic camí ramader que seguia el bestiar transhumant procedent de la Ribera. Aquest camí procedia d'Ascó i entrava al Priorat pel coll de la Torre, dirigint-se posteriorment cap al Pont Vell de Cabassers.

Un altre punt que cal tenir en compte és que la serra de Montsant és molt propera a la població de Prades, vila que comptava, fins al primer terç del segle XX, amb la fira ramadera més important de la zona.

A partir dels darrers anys de la dècada de 1940 començaren a arribar a Montsant pastors provinents de pobles de la Ribera d'Ebre i del Baix Ebre que solien fer la pastura per la Serra de Cardó-Boix, però

degut a la prohibició de pasturar a causa de la reforestació de pi blanc que hi realitzà el Patrimoni Forestal de l'Estat, es veieren obligats a desplaçar-se amb els seus ramats de cabra blanca a zones properes.

Al llarg dels pobles per on el bestiar transhumant passava es bastiren una sèrie de corrals on feien nit i reposaven, i, ja més proper al nucli de Cabassers, trobaríem masos de grans dimensions que alhora havien funcionat com a hostals, situats a banda i banda del riu Montsant, a la partida dels Ponts, i vora l'antic camí que anava del Priorat a l'Urgell, com el mas del Móra, on la planta baixa comptava amb un estable i un corral, més un altre corral badívol annex, o el mas del Vall, on adossat al mas hi havia, d'una banda, l'estable, de més de 300 m², on pastors i comerciants hi tancaven els animals de manera temporal, i, de l'altra, les pallisses, on s'hi feia nit.

Un cop a Montsant, els llocs de pastura havien d'acordar-se amb l'amo del terreny, tot pagant un lloguer o similar, que solia ser de grans propietaris de Montsant. Als anys cinquanta i seixanta del segle passat, havien d'anar en compte per on pasturaven, ja que tot i que la majoria de terres s'havia deixat d'aprofitar amb finalitats agrícoles, la zona s'explotava forestalment, tant per fusta com per carbó, i les carraques i pins havien de tornar a

Esquelles i batalls.

créixer; conseqüentment, les cabres no s'hi podien deixar soles. Més endavant, a partir de mitjans seixanta, això va deixar de ser un mal de cap perquè les terres es van deixar d'explotar forestalment i el ramat podia restar sol set o vuit dies.

LA FEINA DE PASTOR

Tenint en compte que la principal feina del pastor era conduir el bestiar per bon camí en terres de pastura, calia buscar els millors indrets per a l'aliment del ramat. A Montsant, havien estat zones de pastura les terres a l'entorn del clot del Cirer, la cova del Teix, la Cogulla i el piló des Senyalets; una altra, entre l'ermita de Sant Salvador i el mas del Serrador; també entre la Cogulla, els bassis del Boter i la cova Martorella; entre la cova Santa i el toll de l'Ou; pel barranc del Parral i la cova del Madalenet.

Els ramats no eren gaire grans, a tot estirar i com a màxim entre cent i dos-cents caps de bestiar, amb un sol pastor acompanyat per un o varis gossos de bestiar.

Per passar les nits o els dies d'inclemències meteorològiques dalt de la muntanya, tant els pastors com el bestiar havien de buscar aixopluc en indrets pròxims. L'orografia de Montsant permetia aprofitar refugis en forma de coves, dormidors o pletes –nom que reben les balmes murades, ja siguin fetes amb pedra seca i/o tàpia–, que permetien fer-hi vida i pernoctar.

A vegades la família acompanyava els pastors dalt de Montsant, especialment en el moment que criaven les cabres, o s'estaven en algun poble veí. Els pastors, sempre que podien deixar les cabres soles, anaven a veure la família, ja sigui al poble d'origen o allí on fos, o baixaven als pobles més propers per proveir-se. Alguns cops també la família els anava a visitar i els portava provisions.

A més de controlar el bestiar mentre pasturava, els pastors també tenien altres feines, com arreglar la cabana, barraca o bauma on feien la vida, ja sigui posant rames de savina i pi al seu davant, o construint una paret de pedra seca. A dins, i per fer de jaç, solien col·locar-hi plantes circumdants, especialment savina i timó, si es tractava de coves de dalt la serra, mentre que si aquestes eren més properes en algun punt d'aigua solien posar-hi fenàs. Com a pràctica preventiva sanitària existí el costum de cremar rama verda de ginebre pels racons de les balmes o coves quan un pastor havia de tancar el seu bestiar en un corral per primera vegada, omplint d'aquesta manera tot el lloc de fum i desinfectant-lo.

Preparar i/o arreglar els bassis on abeuraven els animals era també important, ja que es tracta d'una serra de secà on la presència d'aigua és escassa; arreplegar i emmagatzemar l'aigua es realitzava en troncs de pi buidats amb una aixa i amb l'ajuda d'un escarpell, que es disposaven arrencats en coves o baumes on degotava l'aigua o en alguna font, i

amb trossos de la mateixa escorça de pi feien un petit canal d'un a l'altre per on lliscava l'aigua i els anava omplint. Alguns d'aquests indrets eren el clot del Cirer, la cova del Teix, els bassis del Boter, la cova de la Noguera o la cova del Barrulla.

«Salar els animals» –donar-los-hi sal– era també una de les feines més importants que havien de fer a causa de la deficitària ingesta de sals minerals per part del bestiar degut al tipus d'alimentació. El lloc per fer-ho era damunt de pedres planes, les saleres, a la Cogulla, al piló dels Senyalets o a la cova del Teix. Entre els pastors existia la creença i el costum de salar el ramat qualsevol dia de la setmana menys els divendres, ja que si es realitzava aquest dia hom creua que es tornaven boges.

Arribat el moment de parir les cabres, se les havia d'assistir i parar compte de si n'hi havia alguna que malcriava, tot donant-los una infusió de gitam, ruda o savina. A més a més també s'havia de vigilar amb la depredació de les guineus.

També s'havia de tallar o adreçar les banyes d'alguna cabra, ja que, degut a la seva grandària, se'ls cargolaven i se les podien clavar; arreglar trencadures o fractures d'ossos, luxacions, curar ferides, principalment amb aigua de timó i/o espernallac, i de tant en tant intentar, si es podia i s'arribava a temps, solucionar alguna embòlia i hepatitis.

El pastor també ocupava el temps en reparar els batalls de les esquelles, fer culleres, castanyoles, i

forquilles o mans de morter, pipes, etc., que posteriorment venien per treure's un petit sobresou.

RAMADERIA I PARC NATURAL DE MONTSANT

A partir de finals de la dècada dels seixanta del segle passat es produeix un abandonament definitiu i progressiu del cultiu de les terres a Montsant. Alhora es produeix un canvi absolut en l'ús i en la percepció del valor de la muntanya vinculat a noves activitats productives, però també associades al lleure, on l'excursionisme en seria el paradigma. La muntanya deixa de ser progressivament un lloc de treball –si més no, quant a les tasques tradicionals– per esdevenir un espai per a l'oci, l'esport, la salut o l'educació, amb l'aparició de noves activitats

econòmiques (vinculades principalment al sector vi i oli) –i noves possibilitats laborals com el turisme rural– i amb la generalització de la pràctica excursionista.

El 30 d'abril de 2002, Montsant és declarat Parc Natural pel Parlament de Catalunya, amb l'objectiu de protegir els seus valors geològics, biològics, paisatgístics i culturals, respectant el desenvolupament sostenible dels seus aprofitaments; en aquest context cal una adaptació de l'activitat ramadera, que en l'actualitat es tradueix en l'existència de dos pastors que practiquen una ramaderia extensiva.

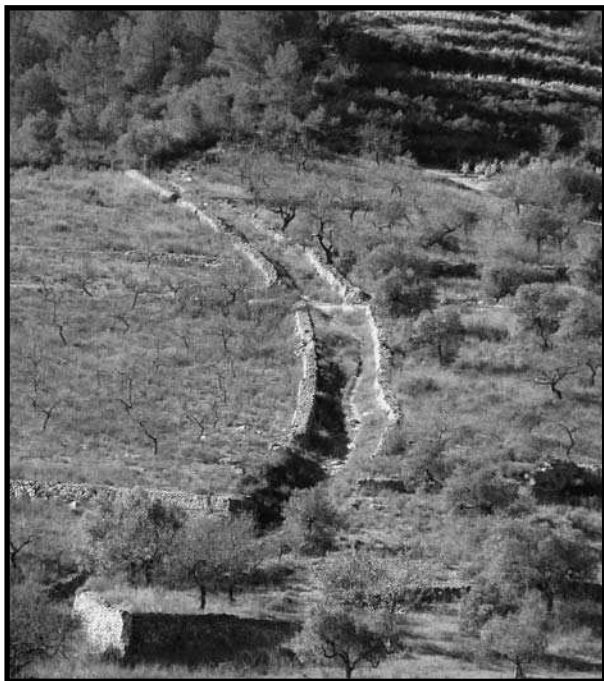
La pràctica de la ramaderia és una activitat que interessa per al desenvolupament del territori i que permet crear sinergies que beneficien, d'una banda, als habitants de Montsant, ja que possibilita la creació d'una activitat econòmica soste-

nible que permetria elaborar productes de qualitat (venda de carn, elaboració de formatges...) i, fins i tot, desenvolupar opcions de ramaderia ecològica. Però, també, la gestió de l'activitat ramadera de manera ordenada –com sempre ha estat– és agent afavoridor de la biodiversitat i la conservació del medi.

En aquest sentit, i d'acord amb el pla d'aprofitaments del Parc que implica una ordenació de la pastura a Montsant per tal de fer compatibles les activitats agrícola i ramadera, s'ha buscat la col·laboració amb els pastors en tasques de neteja de bosc i creació de franges de protecció d'incendis, així com en el manteniment del mosaic agroforestal, afavorint-hi la biodiversitat, sobretot d'aquelles espècies que segueixen el cicle de la pastura.

A tall de conclusió, avui, l'activitat ramadera continua sent un agent clau en la conservació del patrimoni natural i cultural de la serra, i, en definitiva, en la configuració i manteniment d'aquest paisatge de Montsant.

SALVADOR PALOMAR

Carrerada, en direcció a Montsant.

SALVADOR PALOMAR

Corral de pedra seca dalt de la serra Major.

BIBLIOGRAFIA

- BIEITE FARRÉ, Vicenç. *Cabacés, documents i escrits*. Cabacés: Ajuntament, 1985.
- *Cabacés, un poble al peu del Montsant*. Cabacés: Ajuntament, 1991.
- GORT JUANPERE, Ezequiel. «De l'enguasseria d'Escaladei». A: *Programa de Festa Major de la Morera de Montsant*, 2003, p. 51-53.
- LLADONOSA, Josep. *Ulldemolins. Història, costums i tradicions*. Cornudella de Montsant: Fundació Roger de Belfort, 2004.
- PALOMAR, Salvador; SOLÀ, Montserrat. *Els masos de Montsant*. PNMON -Carrutxa, 2006.
- TORRELL DE REUS - PLANAS DE MARTÍ, Ignasi. *Llibre de Prades*. Prades: Ajuntament, 1982.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva Comarca. El Camp, la Conca de Barberà, el Priorat*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1990.

* La redacció d'aquest article ha comptat amb la col·laboració de Montserrat Solà, Salvador Palomar i Ferran Sugranyes.